

Г.Я. Адамовіч

Дыялог з класікай: актуальныя парадыгмы прачытання (Максім Танк, Іван Навуменка)

Максім Танк і Іван Навуменка – паэт і празаік, грамадскі дзеяч і прафесійны навуковец. У 1982 годзе І.Я. Навуменка пісаў пра слыннага паэта і пра класічную спадчыну: “Сямідзесяцігоддзе Максіма Танка супала з святкаваннем стогадовых юбілеяў Янкі Купалы і Якуба Коласа. Вечары, канферэнцыі, урачыстыя сходы, прысвечаныя памяці класікаў беларускай літаратуры, не заслانیлі аднак юбілея Максіма Танка” [5, с. 228]. Гэту цытату з папраўкай на трыццаць год варта паўтарыць і сёння, дадаўшы да яе: як і не заслانیлі сабой асобу Івана Якаўлевіча Навуменкі.

“Адночы я ішоў з Дантэ...”, – пачаў свой верш Максім Танк.

“Боскую камедыю” Дантэ чытае В. Мандэльштам. Рускі паэт, гэтаксама як і ў XIV ст. Дантэ, перакананы ў тым, што немагчыма паўнаватарасна рухацца наперад без Настаўніка, без трывалай асновы – класікі: «Дант не умеет себя вести, не знает, как ступить, что сказать, как поклониться... Если бы Данта пустить одного, без “dolce padre” (сладчайший отец) – без Вергилия, скандал неминуемо разразился бы в самом начале и мы имели бы не хождение по мукам и достопримечательностям, а самую гротескную буффонаду.

Предотвращаемые Вергилием неловкости систематически корректируют и выправляют течение поэмы» [4 с. 221].

Настаўнік-класік, класічная літаратура як цяжкая, высокагустоўная настаўніца – “вечны” арыенцір для паэтаў, творцаў, да чаго звяртаюцца беларускія песняры, сапраўдыя носьбіты народнай спадчыны.

Імя Жуль Верна – з тых, што аб’ядноўваюць народы і культуры, мінулыя і надышоўшыя часы, розныя пакаленні. У 7-м класе агульнаадукацыйных устаноў Беларусі вывучаецца апавяданне І. Навуменкі “Жуль Верн”. Беларускі пісьменнік нібыта драпануе маладым людзям дакрануцца да вялікага імя. Пра французскага пісьменніка-фантаста пісалі розныя аўтары, і сярод іх – Рэй Брэдберы, які таксама вядзе сваю размову з класікам: “Моя Машина Времени остановилась, и я вышел из нее в катящийся туман и теперь стоял, прислушиваясь <...> вдруг откуда-то из дальнего далека, из туманов, вышел, широко шагая, человек в темной одежде. Бессчетные миллионы людей за последние сто лет видели, как этот человек махал им с незнакомых морей, и, слыша над волнами свои имена, крича его имя в ответ, бежали на зов.

– Господин Верн! – крикнул я. – Жюль Верн!

И вскоре мы уже шагали молча вместе по берегам, которых еще не коснулась цивилизация.

– Отказываюсь верить, – заговорил наконец Жюль Верн. – Вы отправились в такую даль взять у меня интервью, и это только потому, что сейчас пятидесятая годовщина моей смерти?” [2, с. 192–3]. Апавяданне Брэдберы называецца надзвычай сімвалічна: “Чудеса и диковины! Передай дальше!” Цуды і дзівосы паўтараюцца, узнаўляюцца з кожным новым

зваротам да класічнага мінулага. “Чудеса и диковины! Передай дальше!” – своеасаблівая мастацкая формула наследавання класічнай спадчыны.

У 1978 г., да 150-гадовага юбілею з дня нараджэння Л. Талстога, Іван Навуменка пісаў: «Якуб Колас пачуў пра смерць вялікага пісьменніка ў час зняволення ў мінскім астрозе. Прачулымі сардэчнымі радкамі адазваўся ён на трагічную вестку.

... Ты сышоў з жыцця дарогі, –
І ноч больш цямнее,
Тое царства цьмы, няпраўды,
Што пад намі вее...
Але ўсёй душою
З намі будзеш, вечно будзеш
Зваць на бой нас з цьмою.

Верш Якуба Коласа “Памяці Л.М. Талстога” быў перасланы з турмы і надрукаваны ў “Нашай ніве” 3 снежня 1910 года <...> Сёння мы нават не можам сабе ўявіць узнікнення трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” <...> без плённай вучобы аўтара ў Талстога» [5, с. 21–22].

І. Навуменка і Л. Талстой, Л. Талстой і Я. Колас, Р. Брэдберы і Ж. Верн, Ж. Верн і І. Навуменка, Дантэ і Вергілій, Максім Танк і Дантэ – класік і “сучаснік”, і паміж імі “ідзе” дыялог. Дыялог, таму што сучаснік наноў перачытвае класіку. А ў сваю чаргу класіка ўзбагачаецца новым прырашчэннем сэнсаў, іншым – рэцэпцыяй, інтэрпрэтацыяй, прачытаннем. “Перачытваючы Купалу”, – так фармулюе новы зварот да класічнай спадчыны І.Я. Навуменка. Дыялог з класікай – гэта наданне таму, што сышло ў нябыт, “новага жыцця”, мадэрнізацыя, асучасненне, анацыянальванне класічнай спадчыны. “Новае жыццё” – твор Дантэ, “Новая зямля” – паэма Я. Колас, “Жывыя старонкі гісторыі”, “Мир живой, очеловеченный” – артыкулы І.Я. Навуменкі.

Дыялог з класікай мае некалькі аспектаў-узроўняў, якія па сутнасці замацоўваюць спецыфічныя парадыгмы актуалізацыі класічнага ў сучасным.

Першая парадыгма, разгледжаная на прыведзеных вышэй прыкладах, – уяўная размова сучасніка з класікам. Яна добра вядомая ў класічнай літаратуры і мастацтве: “аднойчы” побач з Дантэ аказаўся старарымскі паэт Вергілій, які пайшоў з героем “Боскай камедыі” праз Пекла і Чыстец. Аднойчы з Дантэ “меў размову” Максім Танк, які казаў, што з часоў вялікага італьянца чалавецтва зазнала шмат новых грахоў.

“Калі стаішь у вячэрні час ля ўзгорка Міцкевіча <...> міжволі ўзнікае думка аб той пропасці, якая існуе паміж жыццём мінулым, даўно адыйшоўшым у нябыт, і жыццём, светлым, сённяшнім” [5, с. 15], – пісаў І.Я. Навуменка ў 1955 г. ў артыкуле “Па месцах Адама Міцкевіча”. Але мы можам запэўніць, што гэта “пропасць” руйнуецца, знікае, калі напісаны артыкул, калі створаны музей, калі мінулае ў сваіх творчых здабытках запатрабавана ў дні сённяшнім.

Другая парадыгма: класіка набывае “новае жыццё”, актуалізуецца, асучасніваецца (асэнсоўваецца ў каардынатах іншай гісторыі, сацыяльна-

побытавых абставін), анацыянальваецца (набывае прыкметы, уласцівыя іншаму народу, другой культуры).

Так, у старагрэцкай міфалогіі Гіпакрэна – крыніца, якая даруе натхненне паэтам, яе выбіў сваім капытом Пегас. У вершы “Звярнуў калісь Пегас на вулкі / І іскры сыпнулі з-пад ног” [1, с. 95] М. Багдановіч вядзе свайго Пегаса па вузкіх вулках горада – паэт выступае бардам гарадскіх вулак. І не вада з крыніцы Гіпакрэны, але ж іскры з-пад капытоў Пегаса выбіты з бруку Вільні, і яны азорваюць паэта сваім святлом, уздымаюць яго дух на вяршыні творчага гарэння. Пегас Максіма Танка з’еў “зубы на сінтэтычнай траве, / Аслеплены / ад неонавых электрамаланак, / Аглухлы ад шуму крыл / Журавоў рэактыўных, / Недзе згінуў...” [9, с. 390]. Наследуючы класічнаму, абодва паэты адчуваюць і перадаюць рух часу, тыя змены, што адбываюцца са спадчынай мінулых вякоў, іншых народаў. Часам яны агаломшаныя хуткасцю, разбуральнасцю гэтых змен, як з горыччу канстатуе ў сваім вершы Максім Танк.

Трэцяя парадыгма: класіка інтэрпрэтуецца з пазіцыі тэзаўруснага падыходу дзеля яе засваення іншымі пакаленнямі, маладым чытачом.

Услед за комплексным і праблемным падыходамі, прынятымі ў літаратуразнаўстве пачынаючы з 1960-х гг., а таксама з сістэмным аналізам (падыходам) як агульнавуковай парадыгмай, у 1990-я гады вылучаецца тэзаўрусны (тэзаўралагічны) падыход. Сутнасць яго заключаецца ў тым, што вывучэнне літаратуры, сусветнай і нацыянальнай, праводзіцца пераважна не з агульнавуковых або ўласна літаратуразнаўчых пазіцый, але з пазіцыі суб’екта, вучня, з пазіцыі яго прыярытэтаў, захапленняў, схільнасцей, зацікаўленасцей. У гэтым плане актуальным стала знаходжанне такіх аспектаў у літаратуры, якія б, з аднаго боку, дазвалялі знаёміць вучняў з найлепшымі дасягненнямі ў галіне мастацтва слова, з паняццямі і законамі ўласна літаратуры, а з другога, апіраліся на інтарэсы вучня, студэнта, асобы, каб стаць неабходнай часткай яго тэзаўруса.

Навуковыя працы І.Я. Навуменкі маюць такую адметную метадалічную скіраванасць. Так, ён адзначае, што “найбольш папулярнай кнігай беларускай моладзі трыццатых гадоў была коласаўская “Дрыгва”. У той час былі яшчэ вельмі яркімі непасрэднымі водсветы Кастрычніка, водгукі баёў грамадзянскай вайны <...> Дастаць у нашай школьнай ці сельсавецкай бібліятэцы “Дрыгву” было немагчыма” [5, с. 496]. Менавіта з такой, асабістай, зацікаўленасці, што прадвызначана пэўнымі абставінамі жыцця, прыватным лёсам, нараджаецца вялікая прага да мастацкага слова, да знаёмства з тым, як гэтыя абставіны і твой лёс пэўным чынам адбіліся ў мастацкім свеце твора, якімі гранямі судакранаецца дзень сённяшні з днём мінулым, як пісьменніцкае бачанне дазваляе зазірнуць у таямніцы асабістага жыцця і спазнаць самога сябе.

Навуковая праца І.Я. Навуменкі “Якуб Колас: Нарыс жыцця і творчасці” адрасавана беларускім школьнікам. У ёй І.Я. Навуменка раскрывае сутнасць энцыклапедызму паэмы Я. Коласа “Новая зямля”. Гэта “кніга адкрывае свет” – і як энцыклапедыя жыцця і працы беларускага сялянства, і як паэма пра розныя галіны духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў, у ёй можна знайсці звесткі і пра старажытныя промыслы і рамёствы. «Вялікі, шматзначны

змест “Новай зямлі”, – заканчвае сваё даследаванне І.Я. Навуменка. – Паэма Якуба Коласа ўзвышаецца ў нашай літаратуры як бліскучая мастацкая вяршыня, якая будзе свяціць, прывабліваць да сябе многія пакаленні чытачоў» [5, с. 437]. І Якуб Колас у сваёй паэме, і Іван Навуменка, чытаючы Коласа, выяўляюць высокамаральныя асветніцкія адносіны да чалавека-працаўніка, да беларускага сялянства. Разам з тым І.Я. Навуменка часта звяртаецца да ўласных прыкладаў, паказваючы, якімі шляхамі, з якімі цяжкасцямі даходзіла да маленькага хлопчыка Івана беларускае слова, але якой радасцю і адкрыццямі суправаджалася гэта знаёмства (напр., у артыкуле “Мой Колас”).

Пранікліва І.Я. Навуменка чытае М. Гарэцкага: «Вось гэтую багатую “прадметнасць”, “рэчавасць” бачання жыцця, высокую рэалістычную, псіхалагічную культуру і нёс у беларускую прозу Максім Гарэцкі, пісьменнік надзвычай таленавіты і глыбокі» [5, с. 100–101], – піша даследчык, і значыць, дапамагае чытачам убачыць, зразумець гэту “прадметнасць”, “рэчавасць” твораў М. Гарэцкага.

Відавочна, што навуковая спадчына І.Я. Навуменкі – гэта таксама адкрытая і ўмацаваная даследчыкам навуковая зямля, адштурхоўваючыся ад якой больш хутка і мэтакіравана (і школьнікам, і студэнтам, і навукоўцам) можна рухацца надалей у спасціжэнні спецыфікі мастацкага свету беларускай класікі, асаблівасцей індывідуальна-аўтарскага светабачання, таямніц і загадкавасці мастацкага слова беларусаў, а таксама выразнай акрэсленасці, непаўторнасці гэтага слова ў шматгалосым хоры народаў свету.

Назвы артыкулаў (“Перачытваючы Купалу”, “Наш Купала”, “Мой Колас”, “Кніга адкрывае свет”, “Святло вялікіх ідэй”, “Святло чалавека” і інш.) сведчаць пра тое, чым можа стаць кніга для чалавека, якую ролю яна можа адыграць у жыцці. І калі ў месце артыкулаў І.Я. Навуменкі сучасны чытач можа знайсці такія рэчы, якія з’яўляюцца прыкметай, данінай свайму часу, дык назвы артыкулаў – а менавіта у іх крышталізуецца творчая, навуковая думка аўтара, – беспамылковыя, яны застаюцца выдатнымі арыенцірамі і ў наш час. Таму што высновы І.Я. Навуменкі крышталізуюцца ў формулах (“Наш Купала”, “Мой Колас”), якія з’яўляюцца па-свойму класічнымі. Прыгадаем, напрыклад, М. Цвятаеву – “Мой Пушкін”, У. Караткевіча – “Мая Іліяда”...

Чацвёртая парадыгма: нацыянальная класіка ўзводзіцца на вяршыні поруч з сусветнай, сусветная – “сыходзіць” да нацыянальнай. Гэта рэнесансная вертыкаль метафарычна ўвасоблена, напрыклад, у вобразе Вавілонскай вежы. Падарожжы па свеце ўзбагацілі мастацкі свет Максіма Танка, надаўшы яго ландшафтам абрысы тых краёў, дзе пабываў паэт, і дапамаглі адбудаваць тую вертыкаль, “Вавілонскую вежу”, што паводле В. Розанава, вертыкальна ідзе ў зямлю і ўзыходзіць у неба, “Вавілонскую вежу”, у пабудове якой чалавек «выражае думку сваю і вечную чалавечую: от земли и «я» восходит к Богу и вечности» [8, с. 20], а ў інтэрпрэтацыі Максіма Танка “каб дасягнуць/ Да вышыні нябёс, / Да вышыні / Палёту сваіх мар” (верш “Вавілонская вежа”) [9, с. 367].

Супастаўляючы мастацкія адкрыцці А. Пушкіна і Я. Коласа, Л. Талстога і Я. Купалы, называючы поруч з беларускімі іншымі вяршыннымі імёнамі рускай і сусветнай літаратуры, І.Я. Навуменка кажа пра натуральнасць і шчырасць мастацкага слова беларускіх творцаў, пра глыбіннасць іх вобразнага пранікнення ў нетры беларускай зямлі, пра сапраўднасць ўзнаўлення імі пластоў народнага жыцця і духоўнай спадчыны...

Прайшло дакладна 30 год, як былі напісаны радкі артыкула І.Я. Навуменкі “На пераломе жалеза і песень...” Аналізуючы творчасць М. Танка, якому споўнілася на той час 70 гадоў, І.Я. Навуменка параўноўвае юбіляра з Коласам і Купалам і піша, што Максім Танк – “таксама выдатная з’ява беларускай літаратуры, калі можна сказаць так, жывы класік” [5, с. 228], і “кожная, самая развітая паэзія, можа ганарыцца такімі паэтамі, як Максім Танк” [5, с. 231], і яна “збірае дары з усяго свету <...> У гэтым сэнсе дары, якія нясе паэту родная Пількаўшчына, пачутыя ў дзяцінстве песні, казкі, сходжаныя ў юнацтве сцэжкі і дарогі значаць для ягонай лірыкі не меней, а можа, нават болей, чым убачанае, зведанае ў шматлікіх вандроўках па свеце” [5, с. 233].

Пятая парадыгма: дзякуючы судакраначню класічнага і сучаснага, адбываецца ўзаемапранікненне і аддухаўленне аб’ектыўнага і суб’ектыўнага, матэрыяльнага і ідэальнага, фізічнага і духоўнага, што знайшлі сваё адлюстраванне ў мастацтве.

Што бачыць чалавек, калі глядзіць на рэчку? Ён бачыць проста рэчку. Калі глядзіць на лес – бачыць проста лес. Калі глядзіць на неба – бачыць толькі неба. Калі глядзіць паэт – ён бачыць не проста рэчку. Для яго яна зіхаціць усімі сваімі фарбамі. У ёй адбываецца сінь неба, лясныя бары. Гэта не проста рэчка ці возера – “Ўсё бачыш родныя дарогі, / Сінь Нарачы, Беразіну...” [9, с. 84], і “бурлівая Нарач мая” [9, с. 365]... Калі паэт уваходзіць у лес, то для яго гэта асобная краіна, якая мае сваю гісторыю... І гэта не проста лясы і бары – тут адпачывалі партызаны” [9, с. 84]... Калі ён чуе беларускую мову, яна адгукаецца яму песняй бабулі, калыханкай маці, гаспадарскім клопатам бацькі... Гэта не проста край, дзе жывуць людзі. Тут гавораць на роднай мове паэта, якая паўстала “з легендаў і казак былых пакаленняў” [9, с. 85].

“Пачуццё радасці, здзіўлення, нават захаплення выклікалася якраз тым, што ў вершах беларускага паэта ўсё было вельмі знаёмае, роднае, блізкае... Можна, аказваецца, апісваць тое, што ляжыць навокал, што можа ўбачыць самы звычайны чалавек, і з гэтага могуць атрымацца звонкія, незабыўныя радкі”, – так знаходзіць І.Я. Навуменка “свайго” Коласа [5, с. 495].

Што бачыць чалавек, калі глядзіць на жанчыну? Калі глядзіць паэт – у яго вачах паўстае “багіня, чараўніца, Афелія, Джульета” [9, с. 65]. “Дивно подобна она на бессмертных богов своим видом” – такой бачыў Алену Спартанскую Гамер (некаторыя з тлумачэнняў яго імя надзвычай сімвалічныя – “сляпы”, “важаты” [7, с. 104]). І гэта яго гераіні Пенелопе пасля 20 год разлукі з Адысеем дадзена прыгажосць, роўная боскай: “В креслах она

неподвижно сидела; и ей, усыпленной, / Все, чем пленяются очи мужей,
даровала богиня” (П. 18, вершы 190–197) [3, с. 149].

Загадку, што праляцела па вуснах Мадонны, Моны Лізы, Веранікі, заўважылі паэты, але разгадаць не здолелі: “І прад высокую красою, / Увесь зачараваны ёй, / Скланіўся я душой маёй, / Натхнёнай, радаснай такою...” [1, с. 152]. Матыў схілення перад вышэйшай прыгажосцю быў крышталізаваны ў творчасці М. Багдановіча, дзе ён пераходзіць у матыў-жаданне героя прыпасці да слядоў той, якую ён кахае: “... Тады бы, пэўна, выціснулі боты / Па мяккаму асфальту рад слядоў. / І я, нявідны для цябе і бледны, / Не бачачы нічога ўкруг сябе, / Прыпаў бы к ім...” [1, с. 243]. Параўнаем яго з гэтым жа самым матывам у італьянскага паэта Трэчэнта Ф. Петраркі: “Я припадал к ее стопам в стихах...” [6, с. 126].

У творах М. Танка пераствараецца своеасаблівы алгарытм паэтызацыі, гераізацыі, ідэалізацыі, кананізацыі і ў пэўным сэнсе міфалагізацыі рэальнай жанчыны [9, с. 72–81]. Максім Танк абагаўляе зямную жанчыну – багіня паэта рэальная, зямная. “Цябе даўно назвалі б / Слаўтля паэты / Багіняй, чараўніцай, Афеліяй, Джульетай” [9, с. 65]. Гэта з ёй ён дамаўляецца “быць <...> неразлучнымі заўсёды” [9, с. 76]. Гэта яна, грахаводніца дзеўка Анна была аддадзена “на споведзь агню святога: / Агню за тое, што ўсіх чмурыла / Сваёй пякельнай прыгажосцю” [9, с. 54]. Але калі запалаў “высокі касцёр”, убачылі людзі “дзіва дзіўнае”: “Агонь цалуючы, абдымае / Сваёй ахвяры і стан, і грудзі / І застывае гатыцкім храмам”. Паэт-класік узнаўляе ў вершы «Готыка “Святой Анны”» класічны алгарытм: гістарычная рэалія паэтызуецца (ствараецца легенда пра спаленне вядзьмаркі-чараўніцы), вобраз гераізуецца і ідэалізуецца (“нават ката змагла сурочыць <...>/ Бо намагаўся яе сцяць тройчы / І тройчы выпала з рук сядера”), кананізуецца («І вусны шэпчуць: “Святая Анна!...”»), міфалагізуецца (імя зямной жанчыны становіцца назвай каталіцкага сабора). Міфалагізацыя гераіні адбываецца таксама праз імя, якое належыць і антычнаму міфу, і біблейскай традыцыі: Галатэя, Ева, Марыя... Гэта пад ногі Мад, што таньчыць свой незабыўны танец, кідаюць гледачы не толькі кветкі, але і свае сэрцы [9, с. 38]. Гэта ад яе вачэй няма ўратавання, бо яны “гараць за сонца гарачэй” [9, с. 16]. Углядаючыся ў жанчыну, паэт бачыць яе зямную і разам з тым незямную прыгажосць. “Але непераможна золак ранні / Над галавой тваёй гарыць, як німб” [9, с. 50].

Найвышэйшая праява вышыні пачуццяў чалавека, яго адданасці нечаму або некаму – стаць перад ім на калені. Так, лірычны герой М. Багдановіча ўкленчыў перад каханай, якая павінна нарадзіць дзіця: “Я паняў. Я каленямі стаў / Прад табой...” [1, с. 156]. І гэтакі ж рух найвышэйшай адданасці, самай высокай – незямной – ацэнкі прыгажосці зямной жанчыны знаходзім у Максіма Танка: “І ад тваіх вачэй праменьняў... / І кожны стане на калені!” [9, с. 8]. “Прыкленчыўшы” [9, с. 50], малое сваю мадонну лірычны герой паэта.

Прыгадаем Пегаса і Гіпакрэну. Пегас Максіма Танка, як і Пегас Івана Навуменкі, “выбілі” крынічную ваду вышэйшага гатунку, падобна вобразам старагрэцкай міфалогіі, або, як сказаў бы М. Багдановіч, “іскры з халодных каменяў”. Яны спарадзілі гарачую ўдзячнасць у сэрцах чытачоў, нашчадкаў.

Літаратура:

1. Багдановіч, М.А. Поўны збор твораў : у 3 т. / М.А. Багдановіч ; Акад. навук Беларусі, Ін-т літ. ; рэдкал.: В.В. Зуёнак [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992–1995. – Т. 1 / рэд. А.А. Лойка. – 1992. – 751 с.
2. Брэдбери, Р. Память человечества. – М. : Книга, 1982. – 240 с.
3. Гомер. Одиссея. – М. : Худож. лит., 1981. – 407 с.
4. Мандельштам, О. Соч. : В 2 т. Т. 2. Проза / О. Мандельштам; Сост. и подг. текста С. Аверинцева и П. Нерлера. – М. : Худож. лит., 1990. – 464 с.
5. Навуменка, І.Я. Збор твораў : у 6 т. / І.Я. Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 1982.– Т. 6. Літаратурная крытыка. – 535 с.
6. Петрарка, Ф. Сонеты / Ф. Петрарка. – Минск : Вышэйшая школа, 1982. – 176 с.
7. Радциг, С.И. История древнегреческой литературы / С.И. Радциг. – М. : Высш. школа, 1977. – 551 с.
8. Розанов, В.В. Религия и культура : [сборник : в 2 т. / В.В. Розанов ; вступ. ст., сост., подгот. текста и примеч. Е.В. Баранова]. – М. : Правда, 1990. – Т. 1. – 635 с.
9. Танк, М. «Мне пару крыл дало юнацтва...» : выбр. лірыка / М. Танк ; уклад. В. Рагойшы. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.